

ДО ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ЗЛОЧИНИ ПРОТИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА»

В.Ф. Баранівський

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри суспільних наук
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. У системі глобальних викликів сучасності проблеми екологічної безпеки залишаються в переліку найбільш актуальних. Серед завдань, які вирізняються у цьому контексті, є наукове обґрунтування та сучасне розуміння поняття «злочини проти навколишнього природного середовища».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєвий внесок у дослідження цього питання зробили, зокрема: О. Дубовик, С. Гавриш Е. Жевлаков, Ю. Ляпунов, П. Повеліцина.

На особливу увагу заслуговують праці доктора юридичних наук, професора В. Матвійчука. Все ж існує потреба подальшого наукового осмислення категоріального апарату кримінального законодавства і кримінально-правової політики загалом із позицій нових підходів у досліджуваній сфері.

Мета статті полягає в аналізі сучасних поглядів на визначення поняття злочинів проти навколишнього природного середовища, що є в сучасній науковій літературі.

Основні результати дослідження. В дослідженні поставленої проблеми слід виходити з того, що конкретний злочин проти навколишнього природного середовища, має суспільну небезпечність, яка проявляється в завданні істотної шкоди навколишньому природному середовищу, або в загрозі завдання йому істотної шкоди. А відтак, формулюючи поняття злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, потрібно виходити з вищезазначеного, представивши сукупну суспільну небезпечність екологічно шкідливих діянь. Такий підхід до проблеми необхідний: 1) для оптимального визначення кола злочинних діянь у досліджуваній сфері; 2) для правильного уявлення про суть досліджуваних суспільно небезпечних діянь; 3) для побудови санкцій цих злочинів; 4) для визначення цілей окремої кримінально-правової норми з зазначеної сфери; 5) для визначення обсягу і завдань з подолання злочинів у сфері навколишнього природного середовища; 6) для криміналізації і декриміналізації діянь у зазначеній сфері; 7) для пеналізації і депеналізації досліджу-

ваних діянь; 8) для оцінки ефективності кримінальної відповідальності; 9) для оцінки ефективності санкцій кримінального законодавства, що застосовуються до винних, які вчинили зазначені злочини; 10) для визначення кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища; 11) для створення системи кримінального законодавства, що стосується навколишнього природного середовища; 12) для вдосконалення нормотворчої і правозастосовної діяльності у сфері кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища тощо [1, с.30].

Таким чином, виходячи з вищезазначеного, можна констатувати, що поняття злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, має бути методологічною основою для вирішення проблеми, поставленої у цій статті.

З метою визначення поняття злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, звернемося до відповідних джерел, в яких це поняття сформульоване. Перш за все звертає на себе увагу те, що в юридичній літературі зустрічаються визначення указаних посягань відповідно до загальних ознак злочину, указаних у кримінальному законі (суспільна небезпечність, кримінальна протиправність, винність, караність). Так, П.Повеліцина трактує їх, як передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні винні діяння (дія або бездіяльність), що посягають на встановлений природоохоронним законодавством порядок охорони і раціонального використання природних ресурсів [2, с.7]. Ю.Ляпунов розуміє їх, як передбачений кримінальним законом суспільно небезпечний, винний вплив на природний ресурс, що виразився у його захопленні (заволодінні), знищенні, пошкодженні (порчі) [3, с.17-18]. В.Петров вважає, що такими є навмисне злісне порушення оточуючого середовища, що суперечить національному законодавству або міжнародно-правовим угодам і нормам, тобто це суспільно небезпечне діяння, передбачене КК, що посягає на встановлений правопорядок і завдає шкоди природному середовищу і здоров'ю людини чи таке, що створило загрозу завдання такої шкоди [4, с.773]. М. Ветров формулює його, як суспільно небезпечне діяння, що посягає на встановлений екологічний правопорядок, екологічну безпеку суспільства і завдає шкоду оточуючому природному середовищу і здоров'ю людини [5, с.319]. Близьке до попереднього визначення дає В.Сверчков, вказуючи, що під екологічним злочином розуміють суспільно небезпечні, протиправні, винні (умисні або необережні) діяння (дії або бездіяльність), що посягає на встановлені природоохоронні відносини, екологічну безпеку суспільства і таке, яке завдає або яке може завдати шкоду природному середовищу, людині, іншим правоохоронним інтересам [6, с.8]. О.Дубовик наполягає на тому, що екологічний злочин – це передбачене кримінальним законом і заборонене ним під загрозою покарання винне, суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на оточуюче середовище і його компоненти, раціональне використання і охорона яких забезпечує оптимальну життєдіяльність людини, а також екологічну безпеку населення і територій, яке виражається в безпосередньому протиправному використанні природних об'єктів (або в протиправному впливі на них) як соціальної цінності, що приводить до негативних змін

стану і якості оточуючого середовища [7, с.81-82]. Виходячи з такого ж підходу закріплене поняття екологічних злочинів у законі Російської Федерації «Про охорону навколишнього природного середовища». Вони являють собою суспільно небезпечне діяння, що посягає на встановлений екологічний правопорядок, екологічну безпеку суспільства і такий, що завдає шкоду оточуючому природному середовищу і здоров'ю людини (ст.85) [8].

Є. Жевлаков, критикуючи зазначені вище підходи до визначення поняття злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, вірно вказує на те, що оцінка ефективності кримінальної відповідальності і застосування кримінально-правових санкцій цілком пов'язано з аналізом протиправної поведінки, з чітким виявленням його моделі, сам дає визначення з тих же позицій. А саме, що екологічні злочини – це суспільно небезпечні, передбачені кримінальним законом діяння, що посягають на суспільні відносини зі збереження якісно сприятливого природного середовища, раціонального використання його ресурсів і забезпечення екологічної безпеки населення [9, с.27]. При цьому він, давши таке визначення, все-таки вірно вказує, що загальне поняття екологічного злочину є не що інше, як родове поняття, що включає в себе певні родові ознаки.

Як правило, всі ці дефініції пов'язані або виходять з визначення об'єкта злочинного впливу і базуються за схемою (злочином у сфері охорони природи визнається діяння, що посягає на такі-то відносини. І як бачимо, названі дослідники вважають, що цього досить для досліджуваного поняття. Дані позиції щодо об'єкта досліджуваних злочинів у своїй переважній більшості, не відображають суті злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища і не відповідають чинному законодавству.

Проаналізуємо всі зазначені вище точки зору щодо поняття «екологічні злочини», виокремимо те, що є позитивним у них та зазначимо хибні або недостатньо обґрунтовані положення в означеному нами порядку. Так, у першому визначенні цих злочинів, автором якого є П. Повеліцина до позитивних моментів її судження відноситься вказівка, що зазначені суспільно небезпечні діяння передбачені кримінальним законом, а до негативних – що об'єктом злочину є не самі суспільні відносини, а їх наслідки, як результат дії права (тобто порядок, що суперечить загально прийнятій концепції об'єкта). У понятті зазначеного асоціального феномену, яке запропоноване Ю. Ляпуновим, до вигідних моментів цього визначення слід віднести: 1) наголошення, що такий суспільно небезпечний вплив, передбачений кримінальним законом (ознака злочину – кримінальна протиправність); 2) перелік способів такого впливу, як захоплення, знищення, пошкодження. До недоліків цього визначення необхідно віднести: 1) спрямування впливу, тобто діяння на предмет злочину, а не суспільні відносини, що суперечить теорії кримінального права; 2) відсутність у переліку усіх способів впливу. Позитивним у дефініції В. Петрова є те: 1) що порушення суперечить національному законодавству або міжнародним угодам і нормам; 2) що це суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним кодексом; 3) що таке діяння завдає шкоди природному середовищу і здоров'ю людини, чи таке, що створило загрозу заподіяння такої шкоди. Негативним у

цьому визначенні є те, що об'єктом злочину оголошуються не самі суспільні відносини, а їх наслідки як результат дії права (оскільки під правопорядком розуміють «порядок, що встановився в результаті дії природоохоронних відносин» [10, с.206]), що також суперечить загально прийнятій концепції об'єкта.

Цікавим є визначення «екологічного злочину», яке дала О. Дубовик. Вигідною є її позиція в тому, що: 1) екологічний злочин, це передбачене кримінальним законом і заборонене ним під загрозою покарання, винне, суспільно небезпечне діяння; 2) раціональне використання і охорона оточуючого середовища забезпечує оптимальну життєдіяльність людини, а також екологічну безпеку населення і територій; 3) посягання в безпосередньому протиправному використанні природних ресурсів (або в протиправному впливі на них) як соціальної цінності, що приводить до негативних змін стану і якості оточуючого середовища. Щодо не вигідної сторони цієї дефініції є те, що автор вбачає посягання на предмет, яким є оточуюче середовище і його компоненти, а не об'єкт (суспільні відносини), як це впливає з сучасної теорії кримінального права.

У судженні В. Сверчкова щодо поняття екологічного злочину вирашним є: 1) те, що це суспільно небезпечні, протиправні, винні діяння; 2) що вони посягають на природоохоронні відносини; 3) що вони посягають на екологічну безпеку суспільства; 4) що це таке діяння, яке завдає шкоду природному середовищу, людині, іншим правоохоронним інтересам. Негативним в цьому понятті слід зазначити те: 1) що вказівка на протиправність властива будь яким правопорушенням і вона не виокремлює ці правопорушення від злочину; 2) що вказівка на завдання шкоди оточуючому природному середовищу, здоров'ю людини не виділяє таке діяння як злочинне. Оскільки злочинним воно стає, коли завдає істотної шкоди суспільним відносинам, або ставить останні під загрозу завдання істотної шкоди. Крім того, тут про шкоду йде мова щодо предмета (оточуючого середовища), а далі людині не як відносинам, а біологічному виду, іншим правоохоронним інтересам, які також не є відносинами, а лише їх елементом.

Визначення М. Ветровим поняття «екологічні злочини» має аналогічні недоліки. Оскільки під екологічним правопорядком розуміють «порядок, що встановився в результаті дії природоохоронних правовідносин» [5, с.206].

Тобто об'єктом злочину оголошуються не самі суспільні відносини, а їх похідне як наслідок дії права, що суперечить загально визнаній концепції об'єкта. Слід також погодитися з Є. Жевлаковим, що недоцільно у визначенні розмежовувати шкоду, що завдається природному середовищу і здоров'ю громадян, тому що остання при вчиненні зазначених злочинів може бути завдана шляхом порушення якості природного середовища (вірніше зробити акцент на підрив біологічної основи здоров'я населення) [9, с.20-21]. В той же час слід зробити поправку і щодо судження при цьому і в зазначеній позиції Є. Жевлакова, оскільки він зводить шкоду до предмета злочину, яким є природне середовище, або його складовим.

З указаних у роботі точок зору на поняття «екологічні злочини» найбільш вдалим є погляд Є. Жевлакова з таких міркувань: 1) тому що він указав

на те, що такі діяння є суспільно-небезпечними і передбачені кримінальним законом; 2) тому що вони посягають на суспільні відносини: а) тому що ці відносини зі збереження якісно сприятливого природного середовища; б) також ці відносини з забезпечення екологічної безпеки населення.

Методологічно та науково вираженою щодо обґрунтування поняття злочинів проти навколишнього природного середовища є точка зору В. Матвійчука, який стверджує, що це поняття має бути універсальною і фундаментальною категорією, оскільки воно: 1) лежить в основі змісту кримінально-правових норм розділу VIII КК; 2) дозволяє відмежовувати злочини проти навколишнього природного середовища від аналогічних адміністративно-правових деліктів; 3) слугує оптимальному визначенню складів злочинів у досліджуваній сфері; 4) необхідне для визначення обсягу і завдань у запобіганні цих злочинів; 5) впливає на криміналізацію і декриміналізацію діянь у цій сфері; 6) нагальне для створення системи кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища [11, с.10].

Оскільки серед вчених, що займалися і займаються означеною проблемою є різні думки з приводу досліджуваного поняття, які ми вже висвітлили, а також з приводу об'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, то такий наш аналіз має бути врахований для поняття злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища. Проте і цього для з'ясування указанного поняття, ще не достатньо. Для цього необхідно: 1) визначитися з його назвою, оскільки у чинному законодавстві і в теорії кримінального права до цього часу не усунуті суттєві розходження з цього приводу; 2) визначитися з родовим об'єктом досліджуваних злочинів, виходячи зі структури цих відносин, яка ґрунтується на новітній основі щодо її складових; 3) показати особливий предмет злочину з позицій досягнень сучасної науки і з'ясувати його соціальну роль; 4) предмет злочину потрібно розглядати в зв'язку з об'єктом і поряд з ними, а не проводити його ізольований аналіз (визначити, в орбіту яких відносин цей природний ресурс потрапив); 5) визначитися, до якого моменту природний ресурс знаходиться в досліджуваній сфері та з якого моменту і з допомогою чого він вилучається з природи; 6) виходити з того, що основними відмежувальними ознаками злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, є: об'єкт, предмет злочину, екологічно значима поведінка суб'єкта, наслідки, причинний зв'язок, певні особливості суб'єкта та суб'єктивної сторони, оскільки саме ці ознаки характеризують особливі властивості всіх злочинів у сфері охорони навколишнього природного середовища; 7) при визначенні поняття злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища виходити з поєднання концепції біоцентричного і антропоцентричного наукового погляду на проблему; 8) зробити переорієнтацію заходів екологічної політики з «окремих компонентів навколишнього природного середовища» на створення інтегральної екологічної політики (тому що законодавець, користуючись застарілою екологічною політикою і виробленою на її основі концепцією весь час, як показують дослідження, займається уточненням, доопрацюванням чи переробкою існуючих законодавчих актів, які стосуються надто конкретних екологічних проблем).

Це свідчить про те, що потрібно розробити цілісну екологічну політику, де б не було суми розрізаних «санітарних норм», правил, законів, які стосувалися б лише окремих компонентів середовища; 9) узгодження екологічної політики та політичних стратегій; 10) спиратися на такі принципи екологічної політики, як: а) забезпечення гармонійного співіснування людини і природи; б) реалізація прав громадян на екологічно безпечне довкілля; в) відповідальність держави за погіршення стану навколишнього природного середовища; г) екологізація господарської діяльності з метою усунення причин забруднення навколишнього природного середовища; д) проведення обов'язкової екологічної оцінки (аудиту) усіх видів діяльності; е) обговорення альтернатив будь-яких дій, планів і рішень у галузі екології; є) кодифікація, стандартизація та узгодження національних еколого-правових актів і нормативів; ж) забезпечення відкритого доступу населення до екологічної інформації; з) формування системи безперервної та обов'язкової екологічної освіти (екологічної свідомості).

Виходячи з запропонованого підходу, приступимо до уточнення, обґрунтування і дослідження зазначеної проблеми. Так, щодо назви злочину, своє обґрунтування дав В.Матвійчук. В якому він прийшов до висновку, що назва «екологічні злочини» сформульована некоректно, адже екологічне – це позитивне, а злочин – це негативне, а за законами формальної логіки вони не можуть поєднуватися. Найбільше сприятливим у дослідженні буде поняття «злочини, що стосуються навколишнього природного середовища» [1, с.35].

Враховуючи наведені аргументи проведеного дослідження і зазначені концептуальні підходи В.Матвійчук запропонував таке визначення родового об'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища: «це суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої єдиної системи, в яку входить і людина (фізична особа), її охорону, оздоровлення, раціональне використання і відтворення такої єдиної системи для теперішніх та майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище» [1, с.35].

Проведене дослідження дає можливість дати таке визначення предмета цих злочинів – це самостійна ознака складу злочину, що є предметно-речовою частиною виробничих сил (за винятком предмета злочину), передбаченого ст.238 КК), яка залучена в суспільне виробництво, або потенційно може бути до нього залучена (за винятком атмосферного повітря і природних процесів), невіддільна від природного середовища, вилучена із господарського обліку, має межі володіння, можливість самовідтворення, не знаходиться на балансі в підприємствах, установах і організаціях, не відображається в бухгалтерських звітах і балансах і враховується лише в натуральному вигляді, характеризується неповторністю і глибокою індивідуальністю, крайньою рухливістю та природним походженням [1, с.36].

Для поняття злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, істотне значення має об'єктивна їх сторона. Об'єктивна сторона цих злочинів характеризується діянням (дією або бездіяльністю) наслідками, передбаченими в конкретних статтях Особливої частини КК, необхідним при-

чинним зв'язком, знаряддями, засобами і джерелами вчинення злочинів, а також відповідною обстановкою їх вчинення.

З суб'єктивної сторони ці злочини можуть вчинятися як умисно, так і з необережності.

Також необхідно зазначити, що суб'єктом злочинів у сфері охорони навколишнього природного середовища може бути фізична осудна службова, неслужбова, приватна особа (громадянин нашої країни, іноземний громадянин, особа без громадянства або та, що має подвійне громадянство) [1, с.36].

Висновок. Підсумовуючі це питання, сформулюємо поняття злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища: під такими злочинами слід розуміти суспільно небезпечні, кримінально-протиправні, умисні або необмежені діяння (дії або бездіяльність) з застосуванням знарядь, засобів, джерел, способів та обстановки їх здійснення, вчинені фізичними, осудними, службовими, неслужбовими та приватними особами (громадянами України, громадянами зарубіжних країн, особами без громадянства та тими, що мають подвійне громадянство), яким виповнився вік кримінальної відповідальності за ці злочини, що посягають на відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої системи життєдіяльності всього суцього і людини, її охорону, оздоровлення, раціональне використання і відтворення такої єдиної системи, в яку входить і людина (фізична особа), для теперішніх і майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпеку для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, і завдають цим відносинам істотної шкоди, передбаченої конкретними статтями Особливої частини КК України, або ставлять їх під загрозу завдання такої істотної шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): [монографія] / В.К. Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005 – 464 с.
2. *Повелицына П.Ф.* Уголовно-правовая охрана природы в СССР / П.Ф. Повелицына. – М. : Юрид. лит, 1981. – 88 с.
3. *Ляпунов Ю.И.* Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел / Ю.И. Ляпунов. – М. : Академия МВД СССР, 1974. – 151 с.
4. *Петров В.В.* Экологическое преступление // Экологический энциклопедический словарь / В.В. Петров. – М. : Издательский дом «Ноосфера», 1999. – 930 с.
5. Уголовное право России. Особенная часть: [учебник] / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М. : Юристъ, 2004. – 492 с.
6. *Сверчков В.В.* Ответственность за экологические преступления по российскому уголовному законодательству / В.В. Сверчков. – Н. Новгород, 1998. – 240 с.
7. *Дубовик О.Л.* Экологические преступления // Комментарий к главе 26 Уголовного кодекса Российской Федерации / О.Л. Дубовик. – М., 1998. – С.81-82
8. Об охране окружающей природной среды: Закон РСФСР от 19 декабря 1991 г. // Ведомости Съезда народных депутатов РСФСР и Верховного Совета РСФСР. – 1992. – №10. – Ст. 457.
9. *Жевлаков Е.Н.* Экологические преступления и экологическая преступность / Е.Н. Жевлаков. – М. : Белые альвы, 1996. – 96 с.

10. Петров В.В. Экология и право / В.В. Петров. – М. : Юрид. лит, 1981. – 224с.

11. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: автореферат дис. докт. юр. наук / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького // В.К. Матвійчук. – К., 2008. – 31 с.

Баранівський В.Ф. До проблеми сучасного розуміння поняття «злочини проти навколишнього природного середовища»

У статті аналізуються сучасні погляди на ознаки та визначення кримінальних злочинів проти природного навколишнього середовища. Запропоновано варіант визначення кримінального злочину проти навколишнього природного середовища.

Ключові слова: кримінальний злочин, кримінальний злочин проти навколишнього природного середовища, екологічний злочин, громадяни, юридичні особи, приватні власники, відповідальність, кримінальна відповідальність.

Барановский В.Ф. К проблеме современного понимания понятия «преступления против окружающей естественной среды»

В статье анализируются современные взгляды на признаки и определения криминальных преступлений против естественной окружающей среды. Предложен вариант определения криминального преступления против окружающей естественной среды.

Ключевые слова: криминальное преступление, криминальное преступление против окружающей естественной среды, экологическое преступление, граждане, юридические лица, частные собственники, ответственность, криминальная ответственность.

Baranivskiy V.F. To the problem of the modern understanding of concept «crimes against a natural environment»

In the article analyzes the modern views on the characteristics and the definition of criminal offenses against the natural environment. The variant of determination of criminal offence is offered against a natural environment.

Keywords: criminal offence, criminal offence against natural environment, ecological crime, citizens, legal entities, private owners, responsibility, criminal responsibility.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2015.